

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВЕЛИКОГО БІЗНЕСУ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

ПАВЛЕНКО Н. В.

кандидат економічних наук

Харків

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світової економіки, заснованої на ринкових засадах і приватній власності, успіх будь-якої країни залежить, в першу чергу, від конкурентоспроможності продукції національних (або транснаціональних) приватних компаній, які стають основними гравцями на міжнародних ринках. З огляду на масштаби їх діяльності, ці компанії, як правило, є представниками великого бізнесу. Саме від їх здатності підвищувати якість власної продукції, здійснювати модернізацію виробництва, запроваджувати інновації, шукати нові товарні ніші на світовому ринку зрештою залежить і конкурентоспроможність всієї національної економіки в цілому. Оскільки конкурентоспроможність економіки України залишається низькою (89 місце серед 139 країн у 2010 р. [1]), це означає, що великий бізнес не виконує свої основні функції і має серйозні проблеми розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній економічній літературі проблеми великого бізнесу майже не розглядаються. На нашу думку, це викликано як обмеженістю інформації про його діяльність, так і негативним ставленням до його представників, що склалося в українському суспільстві. Окремі аспекти становлення великого бізнесу в Україні розглядали у своїх роботах Л. Верховодова, В. Дементьєв, О. Лісничук, В. Любімов, С. Наливайченко, О. Пасхавер, І. Погрібний, Г. Рачинська, О. Стожок, Л. Суплін, О. Сушко, О. Шаповалов, В. Шевчук, Г. Уманців та інші. Але ці дослідження були зроблені наприкінці 1990-х або на початку 2000-х рр. і потребують корегування з огляду на новітні тенденції, що мають місце у вітчизняній економіці. Попри непопулярність теми, вона здається нам дуже актуальною, враховуючи проголошення курсу на модернізацію національної економіки та побудову інноваційної системи, в яких великий бізнес має, але ще не відіграє належної ролі.

Метою даної роботи є формулювання основних сучасних проблем розвитку великого бізнесу в Україні та пошук шляхів їх вирішення.

Основні результати дослідження. Великий бізнес в Україні представлений вертикально та горизонтально інтегрованими бізнес-групами, а також групами конгломеративного типу. Єдина спроба його інституціонального оформлення у промислово-фінансові групи виявилася невдалою через неприйнятність умов і відсутність економічної доцільності їх офіційної реєстрації. Тому в Україні великий бізнес працює в інших організаційних формах (асоціації, корпорації, консорціуми, концерни). За деякими оцінками, сьогодні в економіці України існує щонайменше 14 неформальних бізнес-груп [2]. Аналіз їх

діяльності дозволяє виділити такі притаманні їм риси, як високий рівень організації, ієрархічність побудови, масштабний, міжрегіональний і міжнародний характер діяльності, величезний бюджет, наявність «парасольки безпеки» за рахунок створення структур, що забезпечують зовнішню і внутрішню безпеку. Тож можна стверджувати, що за своїм потенціалом бізнес-групи в повній мірі здатні перебрати на себе роль локомотива структурної перебудови української економіки і достойно представляти її на зовнішніх ринках. Здатні, але роблять цього, бо не мають дієвих стимулів для участі у реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва, отже цей потенціал в недостатній мірі використовується державою для досягнення стратегічних цілей економічного розвитку.

Сучасні проблеми розвитку великого бізнесу значною мірою коріняться у механізмах його походження. Так само, як і в інших постсоціалістичних країнах, в Україні він виникнув не на порожньому місці, не з тривалого нагромадження капіталу ощадливими і працелюбними громадянами. Його формування стало наслідком первісного нагромадження капіталу, тобто потужних перерозподільних процесів, в результаті яких соціалістична суспільна власність перетворилася на приватну (в різних її модифікаціях) та класичну державну власність.

До основних методів первісного нагромадження капіталу в Україні можна віднести приватизацію державного майна, арбітраж, нееквівалентний обмін, нецільове використання бюджетних коштів, ухилення від сплати податків, бюджетні дотації, неповернення гарантованих державою кредитів, бартерні операції тощо. Особливе значення для формування великого бізнесу мала приватизація, бо саме через неї українські бізнес-групи одержали основні виробничі активи. Переважна більшість зазначених методів (і, в першу чергу, приватизація) були засновані на порушенні закону або використанні його недосконалостей, тому великий капітал і досі сприймається суспільством як такий, що має нелегітимне походження [3, 5].

Зрозуміло, що використання подібних методів первісного нагромадження капіталу було б неможливим без підтримки з боку владних коаліцій і широкого розповсюдження корупційних схем «співробітництва» влади і бізнесу, що зрештою призвело до їх зрощення. Це, у свою чергу, закріпило і зробило панівною рентоорієнтовану модель поведінки українських бізнес-груп, засновану на ціннісному принципі простого утилітаризму, що передбачає прагнення економічного суб'єкта збільшувати корисність без зв'язку із своєю продуктивною діяльністю (а за рахунок доступу до дефіцитних ресурсів). Не дивно, що переважна більшість бізнес-груп сформувалася саме у тих галузях, де можливе отримання рентних доходів, – чорній металургії і пов'язаних з нею галузях, сільському господарстві, торгівельному посередництві тощо.

Можна констатувати, що первісне нагромадження капіталу в Україні все ще не переросло у звичайне виробниче нагромадження. Найвигіднішою формою максимізації прибутків є захоплення ренти за рахунок встановлення контролю над товарними і фінансовими потоками підприємств та державними фінансами. За деякими підрахунками, рентні доходи складають 71,7% всіх доходів суб'єктів господарювання [4].

З огляду на це, стає зрозумілою відсутність попиту з боку бізнес-груп на такий інститут цивілізованого ринку як специфікація прав власності. В економіці України сформувалася своєрідна прикордонна зона симбіозу державних і приватних прав та відповідальності. У цій зоні номінальний власник, з одного боку, не має гарантій одержання повних вигод від формально належних йому ресурсів, а з іншого боку – не обов'язково несе усі втрати, що можуть виникати в процесі функціонування цих ресурсів. Це стосується як недержавного власника, так і держави. Існуюча інституціональна структура економіки визначає наявність різноманітних багатозарових перетоків витрат і вигод, як від держави до недержавних власників, так і навпаки. Причому для окремого власника баланс потоків вирішальним чином залежить від зв'язків у владних структурах. В той же час, така система залишається рухомою в силу реальної можливості переділу власності при змінах у владних структурах (у тому числі і позаекономічними методами шляхом рейдерських захоплень).

Рентна мотивація великого бізнесу завдає суттєвої шкоди розвитку економіки України. Саме вона обумовлює сировинноорієнтовану вітчизняного виробничого сектору та інвестування у реіндустріалізацію галузей третього технологічного укладу замість розвитку наукоємних виробництв. Інвестиції у нематеріальні активи складають лише 3,7% капітальних інвестицій, інвестиції у дослідження і розробки – лише 0,2% усіх інвестицій в основний капітал [5], а інноваційний прибуток підприємств – лише 2,3% усіх їх доходів [4]. Доки у бізнес-груп залишатиметься можливість отримання рентних доходів, вони не матимуть дієвих стимулів до впровадження інновацій. А без участі великого бізнесу, як показує світовий досвід, створення в Україні повноцінної інноваційної системи залишатиметься нездійсненою мрією [6].

Саме рентна орієнтація є основною перешкодою на шляху побудови інноваційної системи в Україні, а не відсутність фінансування, як стверджують 44% підприємств [7]. Фінансові ресурси українські бізнес-групи мають, але вони масово виводять їх в офшорні зони. Нелегальний вивіз капіталу з України за 2000 – 2008 рр. оцінюється експертами дослідницької організації Global Financial Integrity (GFI, США) у \$82 млрд [8]. Показовим є також і той факт, що за даними Держкомстату 92,1% легальних зарубіжних інвестицій українських підприємств здійснюється на Кіпр [9]. Щоправда, ця країна (напевне, в інтересах великого бізнесу) не увійшла у новий перелік офшорних зон, складений Урядом України у 2011 р. Хоча, на наш погляд, аргумент про те, що Кіпр має середньоєвропейський рівень оподаткування і тому

не є офшором, не витримує критики, бо привабливість офшорів визначається не тільки низькими податками, а і забезпеченням високого рівня анонімності володіння і конфіденційності операцій, що і приваблює, у першу чергу, українські бізнес-групи, враховуючи їх походження і схильність до ухилення від сплати податків (навіть у докризові роки обсяги надходжень від податку з прибутку підприємств, основним платником якого є великий бізнес, мали стійку тенденцію до зниження [10]).

Одним з найсуттєвіших джерел отримання ренти в Україні є зловживання монополюючим становищем на ринку. Монополюючі надприбутки складають 42,8% доходів підприємств, причому їх питома вага у порівнянні з докризовим 2007 роком зросла майже у 1,5 рази [3]. Підвищення рівня концентрації виробництва є необхідним і неминучим для створення потужних інтегрованих корпорацій. Фінансова криза 2008 р. тільки підсилює цей процес: за 2010 р. рівень монополізації економіки суттєво збільшився у 29 галузях (енергетика, металургія, транспортні послуги, хімічна промисловість, торгівля нафтопродуктами тощо) [11, 26]. Тому акцент у діяльності Антимонополюючого комітету має бути перенесений на боротьбу з негативними наслідками монополізації, а не самими монополіями. Це зменшить можливість отримання монополюючих рентних доходів та опосередковано сприятиме переходу бізнес-груп на інноваційний шлях розвитку.

Узагальнюючи викладене, можна зробити такі **висновки і пропозиції**:

1) потенціал українських бізнес-груп недостатньо використовується для досягнення стратегічних цілей розвитку економіки України, тому головним завданням держави стає створення необхідних стимулів (позитивних і негативних, адміністративних і економічних) для цього;

2) стимулювання має носити адресний (не вибірковий!) характер, а для цього неформальним промислово-фінансовим групам потрібна інституціалізація; вона також дозволить покращити моніторинг і регулювання їх діяльності, сприятиме оптимізації їх структури, специфікації прав власності;

3) з метою зменшення можливостей отримання рентних доходів потрібно посилити контроль за ціновою поведінкою монополістів, ввести індикативні ціни на експортні операції, запровадити відкриту фінансову звітність українських компаній і банків, а також суспільний контроль бюджетних витрат та особистих доходів-витрат державних службовців;

4) необхідно внести Кіпр до переліку офшорних зон, бо усі позитивні новели Податкового кодексу в сфері боротьби з нелегальним вивозом капіталу можуть виявитися недієвими; ввести заборону на інвестиційні операції з офшорними територіями;

5) на законодавчому рівні визначити пріоритетними напрямками розвитку економіки України наукомісткі галузі і розробити конкретні механізми стимулювання перетоку капіталу бізнес-груп в ці сфери діяльності;

6) запропоновані заходи будуть мати позитивний ефект тільки в умовах покращення інвестиційного клімату в економіці України, в іншому випадку

вони тільки збільшать рівень корупції та примусять бізнес-групи ще активніше «захоплювати» державу та втручатися у політичні процеси, намагаючись взяти під контроль це «джерело небезпеки». Позбавляючи великий бізнес рентних доходів, потрібно створити чіткі, стабільні і справедливі правила його роботи в інтересах економіки України. Тільки так він перетвориться на справжній локомотив вітчизняної економіки та витягне її з «периферійної» зони світового співтовариства, в якій вона зараз знаходиться. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. The Global Competitiveness Report 2010–2011 [Електронний ресурс] / World Economic Forum. – Режим доступу: <http://www.weforum.org>.

2. **Стожок О.З.** Фінансово-промислові групи в Україні та організаційні механізми їх удосконалення [Електронний ресурс] / О. З. Стожок // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. – 2009. – № 1 (47). – Режим доступу: http://www.ztu.edu.ua/ua/science/publishing/visnik/econom/1_47/47.pdf.

3. Питання легітимізації результатів приватизації в уявленнях широких верств населення: аналітична довідка / Центр соціально-економічних досліджень CASE Україна. – К.: CASE Україна, 2007. – 24 с.

4. **Лановий В.** Україна: держава без промисловості? [Електронний ресурс] / В. Лановий. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/09/20/248896/>.

5. Капітальні інвестиції за 2010 рік [Електронний ресурс] / Держ. ком. статистики України // Експрес-випуск. – № 85. – 14.04.2011. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

6. **Михайловська О.** «Європейський парадокс» інноваційного розвитку: уроки для України / О. Михайловська // Економіка України. – 2006. – №9. – С. 80–85.

7. Обстеження потенціалу виробництва високотехнологічної промислової продукції за період 2005 – 2007 рр. [Електронний ресурс] / Держ. ком. статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2000 – 2009 [Електронний ресурс] / Global Financial Integrity. – Режим доступу: <http://www.gfi.org/>.

9. Иностранные инвестиции в Украину выросли на \$2,45 млрд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biz.liga.net/news/E1107026.html>.

10. **Тимощук А.** Статистика проти великого бізнесу [Електронний ресурс] / А. Тимощук. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/02/14/271198/>.

11. **Бироваш М.** Хозяин – барин / М. Бироваш // Корресподдент. – 2011. – № 25 (462). – С. 26–29.